

УДК 338.5

АНАЛІЗ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ТА ПРОЦЕСІВ ЦІНОУТВОРЕННЯ

Наталія Василівна РОГОВА

к.е.н., в.о. доцента кафедри обліку, аналізу та аудиту Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: rogovay-ua@mail.ru

Анотація. У статті досліджено форми, методи та інструменти державного впливу на ціни і процеси ціноутворення, а також доведено пріоритетне значення бюджетно-податкових важелів державної політики цінового регулювання в Україні.

Аннотация. В статье исследованы формы, методы и инструменты государственного влияния на цены и процессы ценообразования, а также доказано приоритетное значение бюджетно-налоговых рычагов государственной политики ценового регулирования в Украине.

Ключові слова: *ціни, ціноутворення, форми, методи і інструменти державного цінового регулювання.*

Ключевые слова: *цены, ценообразование, формы, методы и инструменты государственного ценового регулирования.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економічної думки питання необхідності державного втручання у процеси ціноутворення і регулювання цін не викликає суперечностей внаслідок низки об'єктивних причин. Водночас, науковці висловлюють різні думки щодо того, яким повинен бути рівень втручання держави в економіку, зокрема її вплив на процеси ціноутворення, та яким методам і інструментам цінового регулювання має надаватися перевага.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні теоретико-методологічні засади та практичні аспекти державної політики цінового регулювання досліджують у своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як М. М. Артус, І. К. Салімжанова, Г. О. Тактарова, Ю. Г. Тормоси, С. М. Чистова, І. Ю. Швець та інші. Проте слід зазначити, що поряд із достатньою розробленістю науково-теоретичних засад визначення сутнісної характеристики та функціональних особливостей ціни, в науковій думці та в практиці різних країн світу склалися відмінні підходи до формування механізму державного регулювання процесів ціноутворення.

Метою статті є дослідження форм та методів, а також інструментів впливу на ціни і процеси ціноутворення та визначення тих важелів державної політики цінового регулювання, що мають пріоритетне значення, враховуючи перехідний

стан економіки України, її вразливість до різних дестабілізуючих чинників.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Реалізація цілей держави щодо впливу на рівень цін та процеси ціноутворення здійснюється в рамках державної цінової політики, що представляє собою діяльність центральних та місцевих органів влади, спрямовану на підтримку такого рівня цін, при якому б забезпечувалась рентабельна діяльність суб'єктів господарювання та реальна заробітна плата найманих працівників, зберігався паритет цін у різних галузях народного господарства, підтримувалась стійкість національної грошової одиниці та стабільність інших економічних параметрів у державі [5].

На сьогодні державне регулювання цін настільки органічно пов'язано із ринковим ціноутворенням, що деякі дослідники навіть визначають державу як обов'язкового та невід'ємного суб'єкта цього процесу. Наприклад, М. М. Артус, надаючи визначення механізму ринкового ціноутворення, зазначає, що останній є «системою цілеспрямованих заходів економічного впливу суб'єктів ринку (продавців, покупців і держави) на формування цін з метою забезпечення виконання поставленої перед ними мети» [1].

Об'єктивними чинниками, що визначають необхідність регулювання державою процесів ціноутворення, є неможливість ринкових механізмів

саморегуляції виконувати низку функцій, необхідних для забезпечення збалансованого розвитку суспільства. Передусім, мова йде про вирішення соціальних завдань, зокрема задоволення мінімального рівня потреб всіх верств населення у товарах і послугах, незалежно від рівня їх грошових доходів, що реалізується через обмеження цін на товари першої необхідності, встановлення мінімального рівня заробітної плати, державні субсидії і соціальні виплати.

Іншим важливим та актуальним на сьогодні питанням загальносуспільного значення, вирішення якого в основному бере на себе держава, є стимулювання впровадження екологічно безпечних технологій у виробництві, обмеження обсягів забруднення навколишнього середовища. Оскільки при вільному ринковому ціноутворенні фактором, що може вплинути на встановлення ціни, є зміни у платоспроможному попиті, то такі аспекти, як екологічні, соціальні чи інші проблеми, що мають суспільний характер, не можуть бути відображені в ціні.

Отже, у найбільш узагальненому вираженні можна говорити, що метою державної цінової політики є врахування в процесі формування ціни інтересів третього суб'єкта – суспільства, на відміну від цілком ринкового ціноутворення, при якому рівноважна ціна визначається виходячи із задоволення інтересів тільки двох суб'єктів – покупця і продавця.

В умовах зростання відкритості національних економік, важливою стає роль державного регулювання щодо захисту внутрішнього ринку від зовнішньої конкуренції та проведення політики протекціонізму, реалізація якої здійснюється з використанням методів цінового регулювання.

Недосконалість конкуренції на внутрішньому ринку та існування природних монополій також потребують заходів держави щодо запобігання формуванню монопольних об'єднань, підтримки конкурентного середовища та обмеження необґрунтованого підвищення цін природними монополістами та іншими підприємствами, що займають монопольне становище на ринку.

Серед факторів, які спричиняють необхідність втручання держави у процеси формування і встановлення цін, можна виокремити і такі, що визначаються потребами самої держави і виконанням нею її функцій. Так, держава є єдиним

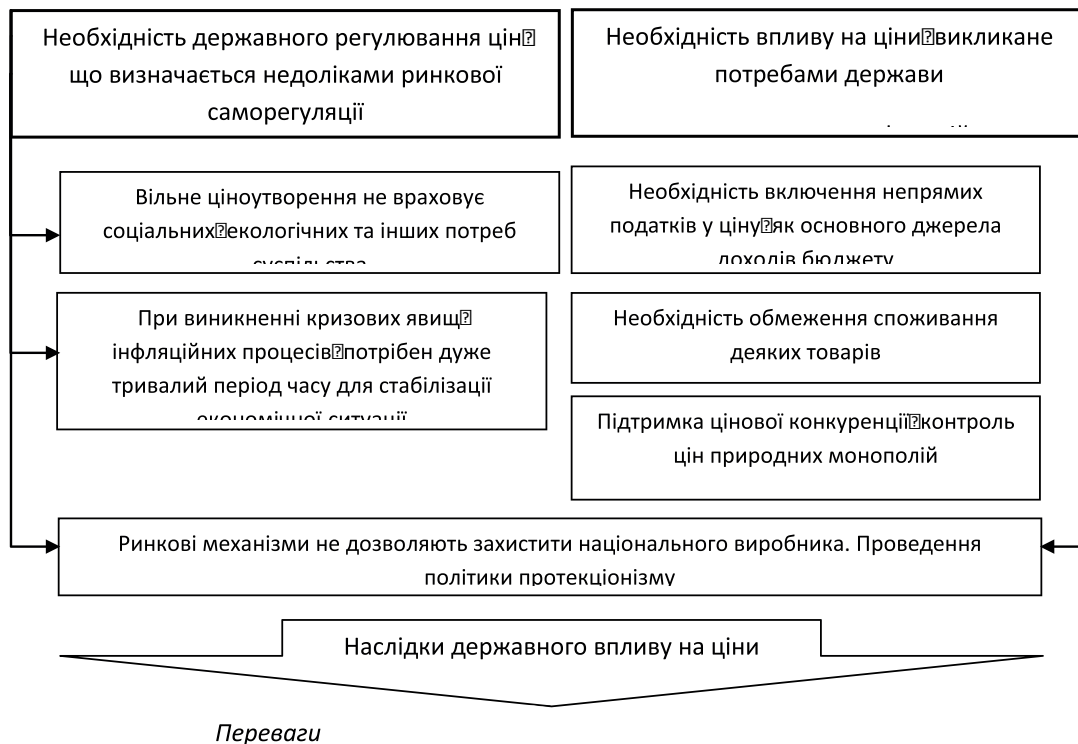
суб'єктом, на який можуть бути покладені функції оборони, захисту правопорядку, підтримки конституційного ладу, врегулювання надзвичайних ситуацій. Окрім зазначених, в кожній країні до повноважень органів державної влади можна зарахувати функції у сфері освіти, охорони здоров'я, промислового розвитку тощо. Для реалізації зазначених функцій необхідним є формування централізованих фондів фінансових ресурсів – бюджетів, та встановлення непрямих податків, як одного з основних джерел, що забезпечують наповнення бюджету. Таким чином, у такому випадку вплив держави на встановлення ціни шляхом включення до неї непрямих податків визначається потребою у формуванні фінансового базису для забезпечення її діяльності.

Інша роль непрямих податків, зокрема акцизів, може полягати у необхідності обмеження споживання деяких груп товарів, що, як правило, є шкідливими для здоров'я людини (акцизні збори на алкогольні, тютюнові вироби). У цьому випадку вплив держави на встановлення ціни визначатиметься виконанням нею соціальної функції.

Таким чином, участь держави у регулюванні процесів ціноутворення забезпечує досягнення ряду соціальних, економічних, екологічних та інших переваг, що здебільшого мають загальносуспільне значення, та не можуть бути досягнуті при використанні механізмів вільного ринкового ціноутворення.

Водночас, будь-яке втручання держави у функціонування ринкової економіки, а особливо у цінову сферу, вносить відповідні викривлення у процеси суспільного відтворення, що може мати і негативні наслідки. Зокрема, фіксація цін чи обмеження їх зростання на товари першої необхідності, та одночасне штучне завищення цін на інші групи товарів (із застосуванням акцизів і непрямих податків) змінює пропорції розподілу національного доходу між галузями економіки, обмежує підприємства відповідних галузей у можливостях здійснення інвестиційної діяльності, розширення виробництва, удосконалення та підвищення якості існуючих видів товарів.

Систематизацію відзначених передумов застосування державних важелів впливу на ціни, а також можливі позитивні та негативні наслідки такого регулювання, представлено на рис. 1.

- забезпечення задоволення потреб у споживанні товарів першої необхідності всіх верств населення
- вирішення гострих проблем соціальної, екологічної сфери, охорони здоров'я
- згладжування циклічних коливань в економіці, обмеження інфляції, сприяння швидкому подоланню наслідків впливу кризових явищ

Рис. 1. Фактори, що визначають необхідність, та наслідки державного впливу на процеси ціноутворення

Джерело: власна розробка автора на основі [3, 4, 5]

Різноманітність факторів, якими зумовлюється необхідність застосування методів державного впливу на ціни, визначають багатоваріантність цілей, що можуть ставитися органами державної влади в процесі цінового регулювання. Деякі з цих цілей узгоджуються між собою і можуть бути досягнуті одночасно, інші ж викликають так званий «конфлікт цілей», вимагаючи застосування протилежних заходів для їх досягнення.

З огляду на це, доцільним є встановлення однієї чи двох пріоритетних (головних) цілей цінової політики та декількох проміжних, що сприяють досягненню основної мети.

Пріоритетність цілей цінового регулювання залежить як від загальної стратегії економічної політики держави, так і зумовлюється впливом об'єктивних чинників, зокрема циклом ділової активності, станом ринкової кон'юнктури та загальним рівнем економічного розвитку країни.

Відповідно до встановлених пріоритетних цілей цінового регулювання обираються відповідні методи та інструменти регулюючого впливу, які забезпечують найкраще досягнення цільових орієнтирів (рис. 2).

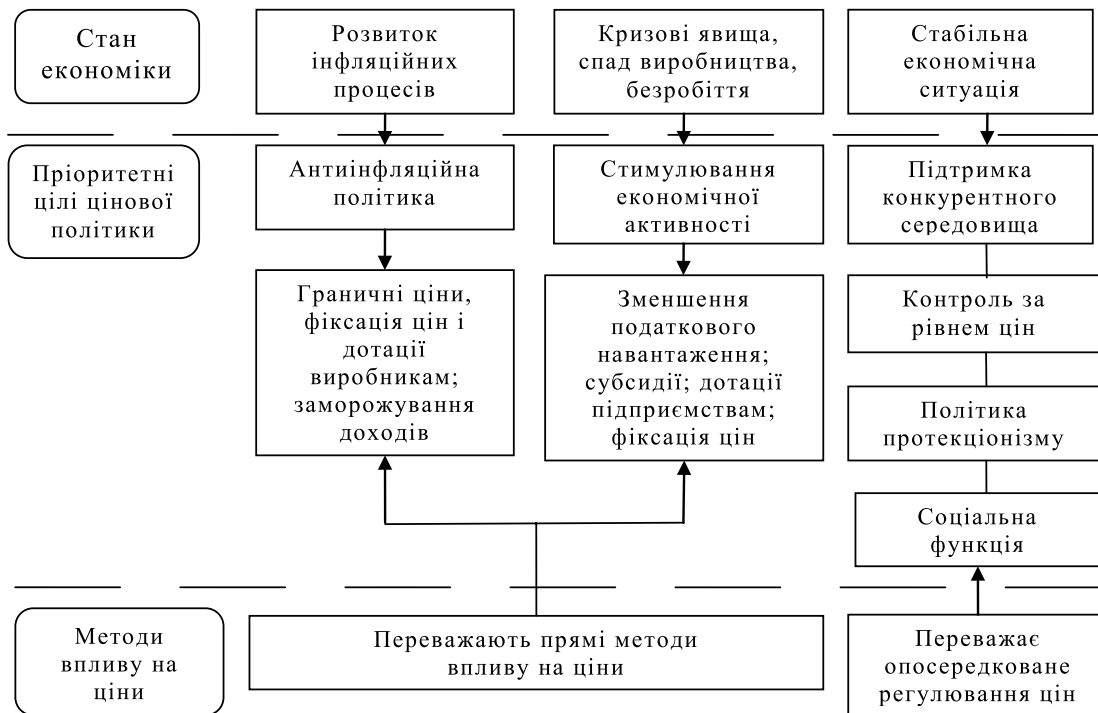

Рис. 2. Цільові орієнтири цінового регулювання залежно від стану економіки та кон'юнктури ринку

Досліджуючи системи державного регулювання цін та процесів ціноутворення, необхідно більш детально проаналізувати форми, методи та інструменти реалізації такого впливу.

Форми, а також ступінь та масштаби втручання держави у регулювання процесів ціноутворення, залежать від поточної економічної ситуації та стану розвитку економіки країни в цілому. Так, в умовах нерозвиненості ринкових відносин, а також під час виникнення кризових явищ застосовуються більш жорсткі форми регулювання із посиленням ступеня контрольованості і регульованості економічних процесів. При стабільній економічній ситуації, навпаки, перевага надається ліберальним формам впливу на ціни зі зменшенням ступеня державного втручання у процеси ціноутворення.

Найбільш деталізований перелік форм державного регулювання цін пропонується у роботі І. К. Салімжанова [3], а саме: виплата дотацій виробникам з метою підтримки їх цін на нижчому рівні; встановлення граничних норм рентабельності, диференційованих за галузями; встановлення фіксованих оптових і роздрібних торгових націнок або граничного рівня торгових надбавок до відпускну ціни виробника; встановлення фіксованих цін; встановлення граничних цін

для підприємств-монополістів; обмеження рівня рентабельності підприємств-немонополістів; встановлення податкових пільг сільськогосподарським виробникам, що реалізують продукцію за цінами, нижчими від граничних; застосування коефіцієнтів підвищення цін з метою обмеження їх зростання; декларування підвищення вільних цін; рекомендації щодо єдиного порядку формування фінансових результатів підприємств, що мають юридичну силу.

Переходячи до аналізу методів та інструментів регулювання цін, необхідно відзначити, що в сучасній економічній думці не сформувалося єдиного підходу до їх класифікації. Відмінності можна зустріти як щодо визначення основних класифікаційних ознак поділу, так і щодо приналежності окремих методів і інструментів цінового регулювання до певної групи.

Найбільш поширені підходи щодо класифікації методів та інструментів регулювання цін і процесів ціноутворення включають їх поділ за такими критеріями, як характер впливу на ціни (прямий чи опосередкований), рівень реалізації регулюючих дій (макрорівень, макрорівень), вид фінансової політики (монетарна, бюджетно-податкова).

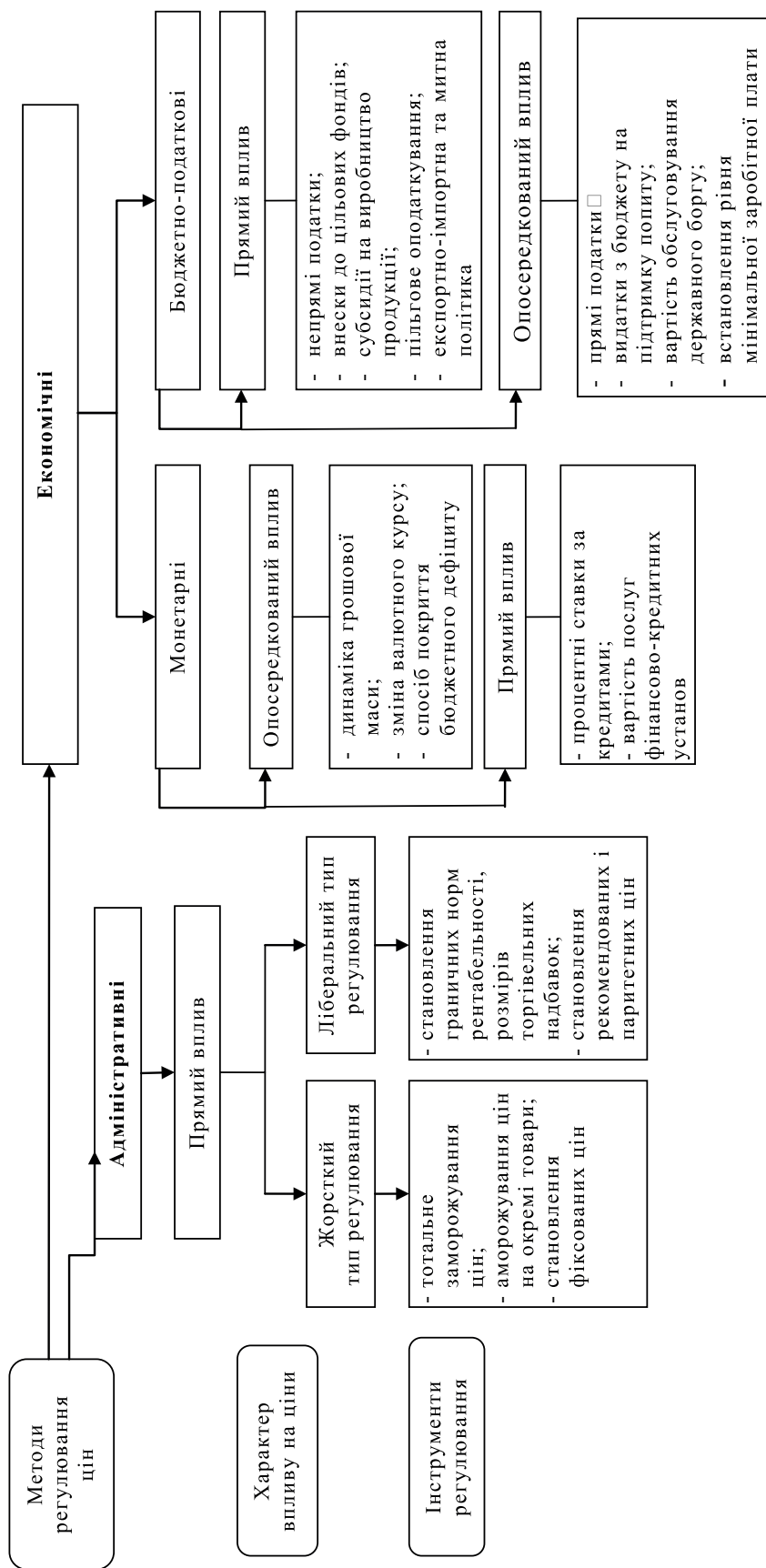

Рис. 3. Методи та інструменти державного регулювання цін

До методів прямого регулювання цін належать всі адміністративні методи цінового регулювання, а також деякі економічні методи (наприклад, непрямі податки, процентні ставки за кредитами). Пряма дія на ціни і процеси ціноутворення ґрунтується на директивному впливі на рівень (кількісне значення) або структуру ціни (розмір її структурних елементів).

Опосередковане регулювання цін передбачає здійснення непрямого впливу на підконтрольний об'єкт через регулювання інших господарських інструментів, які за своєю економічною природою є взаємопов'язаними із цінами – грошова маса, заробітна плата, валютний курс, сукупний попит [2].

Із окреслених підходів до класифікації методів та інструментів цінового регулювання пріоритетне значення, на нашу думку, повинне надаватися їх дослідженню з позиції бюджетно-податкової та монетарної політики держави. Доцільність та обґрунтованість такого підходу пов'язана з існуванням суттєвих відмінностей у характері та тривалості впливу зазначених методів на об'єкти регулювання, різними цілями та суб'єктами регуляторного впливу, що визначає специфіку застосування цих методів та відповідних їм інструментів у процесі цінового регулювання. Запропонований авторський підхід до класифікації методів та інструментів регулювання цін і процесів ціноутворення з урахуванням типу економічної політики та характеру впливу на ціни представлено на рис. 3.

Характеризуючи бюджетно-податкові та монетарні інструменти цінової політики, необхідно

відзначити їх принципові відмінності. По-перше, бюджетні інструменти, як правило, запроваджуються в дію адміністративними методами, обов'язковими до виконання всіма суб'єктами, на які поширюється їх дія, забезпечуючи при цьому переважно прямий вплив на ціни. Вплив монетарних заходів на ціни, навпаки, у більшості випадків є опосередкованим.

Навіть такі прямі монетарні заходи, як встановлення процентних ставок за кредитами та вартості послуг фінансово-кредитних установ стосуються лише тих підприємств реального сектора, які широко користуються у своїй господарській діяльності послугами банківських, страхових та інших установ, а тому такі монетарні чинники ціноутворення, на відміну від бюджетно-податкових інструментів, мають суто економічний характер дії і несучільне охоплення [2].

Висновки. У сучасних економічних умовах ефективність державної політики цінового регулювання забезпечується збалансованим використанням усіх методів та інструментів впливу на ціни і процеси ціноутворення. Однак, враховуючи перехідний стан економіки України, її вразливість до різних дестабілізуючих чинників, пріоритетне значення в регулюванні цін у країні повинне надаватися саме бюджетно-податковим важелям. Їх застосування дозволяє точніше прогнозувати результат здійснення регулюючих заходів, забезпечує повне охоплення об'єктів регулювання та є більш дієвим в умовах підвищення відкритості економік, інтеграції фінансових систем та лібералізації зовнішньо-торгівельної діяльності.

Список використаних джерел

1. Артус М. М. Механізм ціноутворення та його функціонування в умовах ринку / М. М. Артус // Фінанси України. — 2004. — № 10. — С. 77–87
2. Макаренко М. І. Бюджетно-монетарне регулювання цін у трансформаційній економіці : дис... д-ра екон. наук: 08.01.01 / Макаренко Михайло Ілліч. — Суми, 2003. — 439 с. — Бібліогр.: С. 391–418
3. Ценообразование : уч. пос. / Под ред. И. К. Салимжанова. — М., 1996. — 156 с.
4. Ценообразование : учеб. пос. / Под ред. Г. А. Тактарова. — М., 2003. — 172 с.
5. Шкварчук Л. О. Ціноутворення : підручник / Л. О. Шкварчук. — К. : Кондор, 2006. — 460 с.